

İran'da Sol ve Kadın Hareketlerinin Birliktelik ve Tarihselliği

Ali Kerem KORKMAZ
TASAM Stajyeri

Özet

İran sahip olduğu köklü devlet geleneği, kültürü ve coğrafi konumu ile Orta Doğu'nun; Orta Doğu'nun önemli bir ülkesi olması bakımından ise dünyanın önemli devletlerinden birisidir. Kamusal alanın kullanımı ve siyaset gibi konularda ülke tarihi çok eski zamanlara kadar götürülebilir. Kadının bir siyasi aktör olarak dünya siyasetine girmesi, kapitalist iktisadi ve sosyal dönüşüm sağlamasıyla Sosyalizm'in bir ideoloji olarak ortaya çıkması dünya siyasetini değiştirmiştir. Yeni aktörler modern ideolojilerin inşasında rol oynamış, ülkeleri dönüştürmüşlerdir. Bu çalışma kapsamında ideolojiler çağında yani 19. yüzyıldan itibaren İran'da ortaya çıkmış kadın hareketleri ve dönüşümleri, sol/sosyalist hareketlerin ortaya çıkışı ve pratik siyasetle beraber teorik tutumları incelenecek fakat çalışmanın kapsamı sebebiyle her sosyalist örgüte ve kadın hareketine eşit düzeyde önem gösterilmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, Kadın, Sol, Sosyalizm, Feminizm, İslam Devrimi

GİRİŞ

İran, geçtiğimiz 100 yıl içinde biri Meşrutî biri İslami olmak üzere iki devrim süreciyle karşı karşıya gelmiş, bu süreçlerin toplumsal ve siyasi gruplar üzerlerindeki etkileri de doğal olarak farklı olmuştur.

Meşrutîyetin ilanı ile oluşan ortamda özetle kamusal alana katılım artmış, basın yayın faaliyetlerine canlılık gelmiştir. Bu gibi araçlarla beraber ideolojilerin ve fikirlerin yayılması kolaylaşmıştır. İslam Devrimi ile beraber ise resmî ideolojiyi takip etmeyen istisnasız her ideolojiye, sınıfsal gruba, cinsiyete ve ırka toplumsal araçlarla beraber büyük baskı uygulanmış, çeşitli aygıtlarla (sivil toplum, eğitim vs.) resmî ideolojinin toplumun her zerresinde hegemon olması ve buralardaki hegemonyasını pekiştirmesi amaçlanmıştır.

Kadın mücadelesinin ortaya çıkışı bu ülke özelinde Sosyalist mücadelenin ortaya çıkışı ile benzer dönemlere rastlayıp benzer kökenlere dayanır. Her iki mücadelenin kaynağı da özgürlük, eşitlik, refah ve barışla özetlenebilir. Mücadeleler ve mücadelecilerin kaderleri ortak yazılmış gibi benzer zamanlarda birbirlerinin tetikleyicileri olarak güçlenmiş, özgürleşmiş zayıflamış veya tutsak düşmüştür. İki mücadele de zor zamanlarında faaliyetlerini yer altına indirmiş, özgürleşme ortamlarında yeniden hızlı örgütlenmişlerdir. Bu mücadelelerin basın ve yayın ayağı ise oldukça kuvvetlidir. Hemen hemen oluşumlarından itibaren hep en az bir dergi veya gazete ile temsil edilmişlerdir fakat gelinen noktada başarılı olup olmadıkları fazlasıyla tartışmalı bir konudur. Sol Hareket'e nazaran günümüzde (hatta içinden geçtiğimiz günlerdeki bunlara birebirde de şahit oluyoruz) Kadın Hareketi daha faaldir. Eylemselliği daha kuvvetlidir.

1) İran Solu'nun Tarihselliği

İran'da Meşrutiyetçi hareketlerin başlaması ve Meşrutiyet dönemi ile oluşmaya başlayan Sol ideoloji ve Sol siyasal örgütlenmeler, ilk örgütlenme deneyimini Güney Kafkasya'da yaşadı. Ülkenin yaşadığı mevcut siyasi ve ekonomik krizler, İranlı işçilerin Bakü'deki petrol tesislerinde çalışmak üzere Azerbaycan'a gitmelerine sebep olmuştu. 1904 yılına gelindiğinde ise bu sayı o kadar artmıştı ki İranlı petrol işçileri Bakü Petrol Sanayii'nde çalışan işçilerin yarısını oluşturmaktadır (Vaghefi 2017:40-41).

1880 yılından itibaren İranlı entelektüeller tarafından sosyalizm ve sosyal demokrasi düşüncesinin yayılması amacıyla Kahire ve İstanbul'da çıkarılmaya başlanan "*Ahter!*" ve "*Hikmet*" gibi dergi/gazeteler çıkarılıyordu. Bu propaganda araçlarına ek olarak uzun yıllardır zor çalışma koşullarında çalışan İranlı işçilerde sınıfsal bilincin uyanışına dair bir belirti yoktu. 1905 yılında Rusya'da yaşanan devrim ve 1903-1904 yıllarında Güney Kafkasya'da yaşanan kitlesel eylemler, İranlı işçiler üzerine büyük bir etki yarattı. İranlı entelektüellerin İranlı işçilerle buluşturamadığı bu düşüncelerin işçilere ulaşması ise 1904 yılında kurulan Himmet Partisi'nin aracılığıyla olmuştur (Vaghefi 2017:41).

1905 yılında Meşrutiyet Hareketi'nin de etkisiyle Bakü'de Fırka-i İctimâ'iyun-i Amiyun kuruldu. Fırka süreç içerisinde çeşitli kitlesel ve sendikal eylemler için kurulan ittifakların içinde yer aldı. 1906 yılında ise Tahran'da kurulan örgütlenme ile beraber Fırka'nın İran içerisinde de örgütlenmeleri kurulmaya başlandı (Vaghefi 2017:42). Meşrutiyet döneminde

hükümet üzerinde belirli bir etkiye sahip olan Fırka, 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber etkisini kaybetti.

Abadan¹ bölgesinden çıkarılan petrolün İngilizler tarafından çıkartılmaya başlanmasıyla çıkarılan petrolden İran halkı neredeyse hiçbir pay alamamaya başladı. Bu gibi sömürü faaliyetlerinin de etkisiyle 1917 yılında 1. Dünya Savaşı'na dâhil olmak için Fırka-i İctimâ'iiyyun-i Amiyun içerisinde radikal bir grup "*Adalet Partisi*" adında bir örgüt kurdu. Bu örgütün kurucuları Bolşeviklerden etkilenmişlerdi ve İran'ın Kızıl Ordusunu kurma amacıyla olduklarını söyleyerek Rus İç Savaşına da katıldılar (Mecra 2022; Sivrioğlu ve Farzam 2020:324; Vaghefi 2017:42).

Adalet Partisi'nin 23-24 Haziran 1920 yılında, İran tarihinde toplanan ilk parti kongresi olma özelliğini taşıyan parti kongresinde "*İran Komünist Partisi (İKP)*" kuruldu. Kısa süre içinde ise dünyadaki sol hareketlerin neredeyse tamamında görülen devrim türü olarak Sosyalist Devrim-Burjuva Devrimi tartışması yaşandı. Bir taraf doğrudan sosyalist devrim taraftarı iken diğer taraf öncelikle burjuva devrimi olması gerektiği düşüncesinde olup kademeli devrim fikrindeydi. Bolşeviklerin de destek verdiği parti 1920 yılında "*Cengeli Hareketi*"ne katıldı. Kaçar hanedanı karşıtı bir hareket olan bu hareket, 5 Haziran 1920'de Gilan Sovyet Cumhuriyeti'ni kurdu. Sovyetlerin/Kızıl Ordu'nun desteğini çekmesinin ardından ise İKP ve Sovyet deneyimi Gilan'da yenilince Gilan Sovyet Cumhuriyeti tarihten silindi (Sivrioğlu ve Farzam 2020:332; Vaghefi 2017:42-43).

Süreç içerisinde İKP merkezini Kuzey'den Tahran'a taşıdı ve daha demokratik yollarla örgütlenerek faaliyetlerini basın-yayın çizgisine kaydırды ama feodal üretim ilişkilerinin sürmesi gibi sebeplerle çok etkili olamadı (Vaghefi 2017:46).

Yine bu dönemlerde bir başka parti olan Fırka-i İctimaiyyun 1921 senesinde kuruldu, mecliste temsil edildi, kadınlara yönelik birtakım çalışmaları oldu. Tahran'da "*Yurtsever Kadınlar Derneği*" çatısı altında kadınlara okur-yazarlık kursu açılması gibi talepleri oldu. İKP tarafında ise önde gelen liderleri suikastlara uğrayan parti, 1925 yılında Şah Rıza'nın baskısı sonucunda kapandı. Bunu takip eden yıllarda İran'da Komünizm yasaklandı (Mecra 2022; Vaghefi 2017:47).

¹ İran Güneyi Fars Körfezi'nde yer alan bir şehir.

1930'lu yıllara gelindiğinde bu yasaklamalara rağmen gayriresmî yollarla faaliyetini sürdüren “Taki Arani² ve Yoldaşları” bir dizi gizli faaliyetin ardından 1937 senesinde tutuklandılar. Gizli örgüt “sosyalist” kurmak gibi suçlamalarla yargılanan kişi sayısı 53 olduğundan zamanla “53 Kişi Grubu” olarak da anıldılar. Daha sonraları İran’da siyaset sahnesine çıkacak olan TUDEH Partisi ise Taki Arani’yi onursal lideri olarak benimsedi (Vaghefi 2017:47-50).

Adını andığımız diğer oluşum ve partilere göre daha güçlü olan TUDEH³ Partisi,1941 yılında 53 Kişi Grubu’nun içerisinde bulunup hapisten ayrılan bir grup sosyalist tarafından kurulmuştur. İran siyasal yaşamına bıraktığı iz daha belirgin olan parti, kurulduğu esnada ideolojisini Marksizm-Leninizm olarak hedefini ise sosyalist toplumun inşası olarak belirlemiştir. Parti liderleri, Marksist olmalarına rağmen partiyi hiçbir zaman Marksist olarak tanımlamamıştır. Bunun sebepleri için Komünizme karşı duyulan antipatik tavır ve ülke genelinde proleteryanın mevcut durumu gösterilebilir. Böyle gözükmek yerine daha kapsayıcı gözükmeyi tercih etmişlerdir. Takip eden yıllarda üye sayısını arttırmaya devam eden parti, sömürülen sınıfları temsil ettiğini, tam bağımsızlıkçı ve eşitlikçi olduğunu, amaçlarına demokratik yollarla ulaşma çabasını ve feodalizmin karşısında olduğunu eline her geçen fırsatta göstermiştir. 1949 yılına kadar çeşitli eylemler ve kısıtlamalarla karşılaşan partinin devlet tarafından kapatıldığı açıklandı, bazı liderleri tutuklandı ama devamında TUDEH gücünü tüm kısıtlama ve müdahalelere rağmen yeniledi (Akyol ve Ahmadi 2020:273; Vaghefi 2017:50-56).

Bu baskıların etkisiyle faaliyetlerini yeraltına çeken TUDEH, 1951 yılında Musaddık’ın başbakanlığının başlamasıyla beraber tekrardan yasallaştı ve faaliyetlerine bu şekilde devam etti. 1952 yılına kadar Musaddık’ın karşısında konumlanan parti bu tarihten itibaren Musaddık’ın lideri olduğu “*Milli Cephe*”yi desteklemeye başlamış ve onu milli burjuvazinin temsilcisi olarak görmüştür. 1953 yılında Musaddık’ın devrilmesi sürecinde ise ülkenin ilk kitlesele sosyalist partisi olan TUDEH yeteri kadar aksiyon gösterememiş ve bundan sonrasında ise gücünü büyük oranda kaybederek sürgüne çekilmiştir (Vaghefi 2017:57-60).

2) İran’da Kadın ve Kadın Hareketleri

İran’da, devrim öncesinde kentli üst ve orta sınıf kadınlar çeşitli avantajlardan yararlanarak eğitim alma şansına erişmişken kırsalda yaşayan alt sınıf kadınlar doğal otorite olan erkek

² Eğitim için gittiği Avrupa’da sol görüşlerle tanışmış, yurda döndüğünde ise devrim için çalışmış İranlı Marksist.

³ Tudeh kelimesi “*kitle*” anlamına gelmektedir.

egemenliğinde yaşamakta ve kazancı dâhil erkek tarafından kontrol edilmekteydi (Tulunay 2006:27).

1840'larda ortaya çıkan özgürlük, vergilerin düzeltilmesi, kadının statüsü sorununun çözümü, çok eşliliğin sınırlanması, kadına karşı şiddetin yasaklanması ve başka bir takım reform talepleriyle ortaya çıkan Babizm hareketi 1850'de İran'ın ilk kadın feminist aktivisti Qurrat ul-Ayn dâhil birçok ismin idam edilmesi ile sindirilmeye çalışıldı. Günümüzde ise bu hareketin devamcılarında olan baskı sürmektedir. Kendisine Qurrat ul-Ayn adını sonradan veren ve asıl adı Fatima olan bu aktivist 14 yaşında dini bir lider olan kuzeni ile evlendirilmiştir. Modern Avrupa düşüncesi ile tanışmış, sonrasında Babistlere katılarak peçesiz şekilde topluluklara kadın-erkek eşitliği, çok eşliliğin yasaklanması konulu söylevler vermiş, bahsedildiği üzere 1850 yılında idam edilmiştir. Bir diğer aktivist olan Sadigeh Dowlatabadi, 1918 yılında "*İsfahan Kadınlar Derneği*"ni, 1919 yılında İsfahan'ın ilk kadın gazetesi olan "*Kadın'ın Sesi*"ni yayınlamıştır. Muhammed Rıza Şah döneminde (1942-1979) İran'ın ilk kadın milletvekili ve kadın bakanı olan Farakhroo Pasha, lise müfredatında cinsel eğitimin yer alması gibi döneme ve ülkeye göre marjinal fikirlere sahipti. İslam Devrimi'nden sonra da örtünmeyi reddettiği için 1980'de idam edildi (Tulunay 2006:29-34).

19.yüzyılda başlayan bu hareketler 1953 yılında sosyalist-ulusçu ittifakın sindirilmesi ve Başbakan Musaddık'ın devrilmesinin ardından sindirilmiştir (Tulunay 2006:31).

Pehlevi döneminde kadınların özgürleştirilmesi, kamusal hayata katılmaları, eğitimleri, çarşafın-peçenin yasaklanması gibi pek çok reform gerçekleşmiştir. Çarşaf yasağının ilan edildiği gün⁴ 1950'lerden 1979'a kadar "*Kadınların Özgürleşme Günü*" olarak kutlandı fakat bu eylemlere rağmen kadının kamusal hayattaki ikincil rolü değiştirilemedi (Başar 2020:369; Tulunay 2006:42-44).

Rıza Şah döneminde artan baskılardan kadın hareketleri de etkilendi. 1922'de Hakikat Partisi (Komünist)'nin kadın ve gençlik kollarını Clara Zetkin'le iletişime geçerek komünist enternasyonal ile bağlantı kurdu. Baskılandılar ve parti kapatıldı. 1939 senesinde Ermeni Kadınları Kültür Derneği, Ermeni kadınlara din eğitimi ve dikiş eğitimi vermek gibi amaçlarla kuruldu. 1929 yılına kadar tüm komünist örgütler kapatılırken 1932 yılında bağımsız Yurtsever Kadınlar Derneği de kapatıldı. Muhammed Şah döneminin görece daha özgür

⁴ 7 Ocak

ortamında pek çok bağımsız örgüt kuruldu. Bunlardan 1943 yılında Tahran'da kurulan İranlı Kadınlar Derneği'nin amaçları önceki örgütlere benzer şekilde cinsiyetler arası eşitliği sağlanması, çok eşliliğin yasaklanması için çalışmak gibi şeylerdi. 1940'larda kadın örgütleri kadınlara oy hakkı verilmesi için çalışmalara devam etti. 1957 yılında 14 örgütün bir araya gelmesiyle oluşturulan İran Kadın Örgütleri Federasyonu, kadın örgütleri arasındaki koordineyi sağlamak amacıyla kuruldu. Daha sonradan federasyonun adı önce İran Kadınları Yüksek Meclisi sonra ise İran Kadın Örgütü olarak değişti. 1979'a kadar ise devlet tarafından desteklendi. TUDEH tarafından da desteklenen İranlı Kadınlar Teşkilatı 1943 yılında kuruldu. İran petrolünün millileşmesi sürecinde ismi önce İranlı Demokratik Kadınlar Teşkilatı olarak değiştirilirken 1951'de İranlı İlerici Kadınlar'a dönüştü ve Musaddık'ın devrilmesinden sonra diğer örgütler gibi kapatıldı (Tulunay 2006:45-49).

2.1) Kadın Hareket(ler)i'nin Eysenselliğinin Başlangıcı

İran'da kadın hareketleri ekonomik darboğaz, zorluk ve genel anlamda yokluklara verilen tepkilerle başlar. Fakir alt sınıf kadınlar vergi yükü ve pahalılığa karşı çeşitli eylemlere katılmış fakat kadının yok sayılması sebebiyle bu eylemler sonucunda onun "hamisi" olan eşleri gözaltına alınmış, yargılanmıştır. Ekonomik temelli eylemlere katılımın yanı sıra kadınlar çeşitli ulusal(cı) eylemlere de katılmışlardır. Bunlardan şüphesiz en önemlisi olan 1895'teki tütün protestosudur. Ekonomik yaşamdaki yabancı etkisinin protesto edildiği günlerde kadın eylemciler de sahada aktif şekilde yer almıştır. 1906 Devrimi'nden sonra ise bazı üst sınıf erkek ve din adamlarının desteğini de alan kadınların, siyasal yaşama katılımları desteklenmiş, eylemlerde rol almaları ve yayıncılık faaliyetlerinde bulunmalarına yönelik adımlar atılmıştır. Bu tarihten sonra ilk defa "feminist" diyebileceğimiz eylemler görülmüştür (Başar 2020:37; Bora 2010:54; Tulunay 2006:35-36).

2.2) Kadın Dernekleri ve Yayıncılığı

1906 Devrimi'ni takip eden süreçte bu talepler yaygınlaşmaya başlarken Ekim Devrimi ile de İran'da etkisini gösteren sosyalist fikriyat zihinlere sirayet etmeye başladı ve etkisi kadınlar ve kadın derneklerinde hissedilmeye başlandı. Bu dönemde ataerkil sisteme karşı bir meydan okuma görülürken 1907'de Gizli Kadınlar Birliği ve 1910'da Anavatan Kadınları Derneği kuruldu. Dernekler çalışmalarını büyük oranda gizli gerçekleştiriyorlardı. 1919 Yurtsever Kadınlar Derneği Mohtaram Eskandari başkanlığında kurulurken buradan ayrılan ve daha

sonraları TUDEH'in liderleri arasında görülecek Kambakhsh tarafından Kadının Uyanışı örgütlenmesi kuruldu. Kadın Başarısının Habercileri isimli Marksist kadın derneği ise 1921 senesinde Rashd kentinde kuruldu. Bu derneklerin genel amaç ve faaliyetleri kadın okuryazarlığını arttırmak, kız okulları ve kütüphaneleri kurma çerçevesinde görüldü. Yayıncılık noktasında ise İlk kadın dergisi Banesh⁵ 1910 yılında çıkmaya başladı. Süreç içerisinde bu alanda yayıncılık faaliyetleri devam etti. Sadece kadınların yazılarına yer veren "*Kadının Sesi*", "*Kadın Dünyası*" ve "*Olgunlaşmak*" gibi pek çok propagandist ve kültürel dergi gazeteler çıkmaya devam etti (Başar 2020:369; Tulunay 2006:38-39).

Pehlevi döneminde çıkmaya başlayan gazete ve dergilerin hemen hemen hepsi 1979'a kadar çıkarılmaya devam etti⁶ (Tulunay 2006:50).

3) Devrime Doğru

Asıl ilhamını Ekim Devrimi ve Marksizm/Leninizm'den alan kadın hareketinin düşüşe geçmesi 1970'lerde ülke çapında ortaya çıkan sosyo-ekonomik bunalımlar ve sosyalizmin popülaritesini yitirmesiyle eşzamanlı olarak gerçekleşti. İran Sosyalistleri çalışan kadın imgesini Burjuva Feminizmi'nin bir Batılı taktiği ve takliti olarak gördüğünden fazlasıyla eleştirdi. Söylemleri elitist kalan Sosyalist hareket Şah medyası'nda ve toplumun tabanında kendine yer bulamadı. Devrimden sonra ise tarihin en büyük yanılgıları arasında sayılabilecek Şah'a karşı İslamcılarla birlikte olma ve Devrim'den sonra kendilerine yer bulabilme, daha çok temsil edilme yanılgısı sebebiyle silindiler (Tulunay 2006:52).

İslamcılar, 1960 ve 70'lerin sosyo-ekonomik bunalımından kendilerine yer bulan ve anti-emperyalist söylemleriyle kendilerine zemin hazırlamıştır. Kadın konusunda Humeyni kadının özgürleşmesini açık açık İslam'a karşı bir hareket ve fahişelik olarak nitelendirmiştir. Kadınlar yavaş yavaş Batı ve Emperyalizm karşıtlığını örtünerek göstermeye başlamışlardır (Tulunay 2006:52-54).

⁵ Banesh Farsça'da "*Bilgi*" anlamına gelmektedir.

⁶ Örnek olarak "*Günün Kadını*" dergisi verilebilir.

4) İnan İslam Devrimi

4.1) Devrim

Makalenin önceki kısımlarında da anılan 19. yy'ın sonlarında karşılaşılan "Tütün İsyanı" ve 20. yy'ın hemen başındaki "Meşrutiyet Devrimi" İnan tarihindeki önemli tarihsel olaylardır. İnan halkının siyasallaşma geçmişinin izleri bu toplumsal olaylarda bulunabilir. İnan Devrimi'nin Ortadoğu açısından iki büyük önemi, yönetimin geniş katımlı halk kitleleri tarafından ilk defa değiştirilmesi ve bununla beraber ulemanın iktidarı alması ve Şii İslam'ın yeniden doğmasıdır (Gündoğan 2011:94-95). Dünya tarihi açısından önemi ise dijital yollarla hazırlanan ve dijital devrim olarak adlandırılan ilk devrim olmasıdır.⁷

Musaddık'ın devrilmesinin ardından başlayan süreçte Devrimciler, Monarşi, Şah ve Emperyalizm karşıtlığından ödün vermemiş, halka yakın duruşlarıyla onlarla kol kola durmuş, Şii düşünceyi reforme ederek farklı şeylerle sembolik bağlar kurmuşlardır. Bu gibi sebepler Devrimcilerin halk kitlelerinde karşılık bulmalarını sağlamıştır (Gündoğan 2011:96).

1970'lere gelindiğinde monarşiye karşı olan her türlü siyasal düşünce, topluluk ve örgüt Şah idaresine karşı ortak hareket etme ve Şah'ı devirme konusunda hemfikir olmuş ve birleşmişlerdir. Şii İslam ise bu süreçte harekete geçirici unsur olarak kullanılmıştır. Ulema rehberlik özelliğini kullanmış, her grup içerisinde önemli rol oynamıştır. Bir diğer taraftan da TUDEH Partisi Milli Demokratik Devrimde burjuvazinin rolünün ve anti-kapitalist kalkınma teorisinin propagandasını yapmış ve yeni siyasal elit içinde güçlenme çabasında olmuştur. Bu çabayı 'ilerici din adamları', 'devrimci İslam' gibi kavramların yaygınlaşması ile görebiliriz. Yani Tudeh, İnan Şii ideolojisine devrimci bir bakış açısı getirmiş ve sol fikriyatla ulemaları birleştirmeye çalışmıştır (Deniz ve Niray 2010:15-20).

4.2) Devrim Sırası ve Sonrasında Sol ve Kadın

Devrim sürecinde bütün toplumun bütün kesimleri arasında güç birlikteliği oluşmuştur. Bu birlik Şah'ın ve Monarşi'nin devrilmesi motivasyonu ile vücuda gelmiştir. Kentli orta-üst sınıf, laik ve eğitilmiş kadınlar, esnaf ailelerin eğitimsiz kızları ve alt sınıftan kırdan kente göç etmiş kadınlar Devrim yolunda kendileri için mücadele etmişler ve hatta son sayılan gruptan kadınlar Devrim militanlarına dönüşmüşlerdir (Tulunay 2006:54).

⁷ Devrim, Humeyni'nin sürgünden yolladığı kasetler yoluyla örgütlenmiştir. Dijital Devrim denmesinin asıl sebebi budur.

Kadın hareketleri ve sosyalistler hedeflerine devrim sonrasında birer adım daha yaklaşacaklarını düşünmüşler fakat Devrim sonrasında bu umutları anlamında büyük hayal kırıklıkları yaşamışlardır (Başar 2020:372).

4.2.1) Sol

İslam Devrimi'nin başarıya ulaşması ve Şah'ın ülkeyi terk etmesinin ardından Humeyni sürgünden 1979 yılında dönmüş fakat iktidarı tek başına sahiplenmesi 1982'yi bulmuştur. Devrim'in toplumun tüm katmanlarına yayılması ise daha uzun bir süreç almıştır. 1980 yılında gerçekleşen İran-İrak savaşı bunun için önemli bir rol oynamış, geniş halk kitleleri "Milliyetçilik, Şiilik ve Dindarlık" hislerini vurgulayan Humeyni'nin arkasında birleşmişlerdir. Sınıfsal kimliklere dayanan sol hareketler ise devrimle beraber zayıflamıştır. Bunda tabii ki dünyanın geri kalanında da olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin dağılması önemli bir rol oynamıştır. Sendikal hareketler ise sol örgüt ve partilerin önemini yitirip İran toplumuna etki edemediği süreçte varlığını sürdürmüştür (Vaghefi 2017:109-17).

Devrimden sonra İran Solu'nun iki bölüme ayrıldığı gözlemlenebilir. Bunlardan bir taraf Devrime muhalefet ederken başını TUDEH Partisi'nin çektiği diğer taraf Devrim'in anti-emperyalist olduğunu vurgulayarak Devrimle uzlaşılı yolunu seçmiş ve desteklemiştir. Onlara göre Devrim; şah karşıtı halk cephesinin kurulmasıyla gerçekleşmiş, anti-emperyalist yolu seçmişti. Son aşamada ise barışçılı yollarla kapitalist olmayan kalkınma yolu benimsenip sosyalist devrim gerçekleşecekti. Bu bağlamda Parti, "Devrimci İslam" ve "İlerici Ulema" gibi söylem ve kavramları geliştirdi. Süreç içerisinde Parti tıpkı 1953 Darbesi'nden sonra olduğu gibi saygınlığını kaybetti ve 1985 yılında yöneticilerinin çoğunluğu idam edildi. Yani sol fiziksel olarak da tasfiye edildi. Bu tarihlerden sonra sol hareketin büyük kısmı Sovyetler Birliği, Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye iltica etti (Vaghefi 2017:117-31).

4.2.2) Kadın

1979 sonrasında ortaya çıkan kadın hareketlerinin temel motivasyonlarının kadınların devrimle birlikte kaybettiği haklarının geri verilmesi ve kamusal alanda uygulanan başörtü zorunluluğuna karşı çıkılması olduğu söylenebilir. İslam Devrimi ile beraber ortaya çıkan İslami yönetim ile İran'da kadınların yaklaşık 100 senedir ortaya koydukları mücadele sonucu elde ettikleri kazanımlardan olan cinsiyet eşitliği, çok eşliliğin yasaklanması, giyim kuşam özgürlüğü gibi pek çok kazanım 1967 tarihli "Aile Koruma Yasası"nın kaldırılması ile

kaybedilmiştir. Devrimle beraber kadın kamusal alandan uzaklaştırılarak eve hapsedilmeye çalışılmıştır. Devrim sonrası kadın mücadelesi 2 koldan yürütülmüştür. Bunlardan ilki laik kanat tarafından yürütülürken diğer kanat muhafazakâr kadınlar tarafından yürütülürken İslam'a uygun olarak cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerektiğini savunmuş fakat beklentiler karşılanmamıştır (Tandoğan 2021:215-16).

Devrimin ilk aylarında kamuda çalışan kadınlara peçe takma zorunluluğu getirilmiş, Aile Koruma Yasası kaldırılmıştır. Liberal, Marksist/Leninist ve seküler erkeklerin desteğini alan kadınlar devrimin ilk kadın hakları eyleminin 8 Mart 1979'da gerçekleştirmiştir. Devrim öncesi olduğu gibi kadın mücadelesinin önemli ayağı yayın alanında yürütülmüş, 90'lı yıllarda "Kadınlar", "Kadının Haberi" gibi dergiler çıkarılmıştır. Kadın mücadelesinin baskısı karşısında 90'lı yıllarda reform yapma değil de taleplerin minimuma indirilmesi amacıyla birtakım reformlar gerçekleştirilmiştir. 1994 yılında doğrudan Humeyni'nin ağzından iş ve siyasette cinsiyet eşitliğine dair açıklamalar duyulmuştur. 1997 yılında Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi'nin seçimi kazanmasında kadınların sağladığı destek önemli rol oynamıştır ve onun döneminde kısmi serbestleşmeler yaşanmıştır. 8 Mart kutlamalarına izin verilirken kadınların çalışma saatleri kısalmıştır. 2005 yılında seçilen Ahmedinejad döneminde ise bu konularda yeniden bir geriye gidiş yaşanmıştır. Kadın haklarına yönelik yayın yapan dergi ve gazeteler kapatılmıştır. 2013 yılında göreve gelen Hasan Ruhani döneminde ise yeniden bir serbestleşmelere rastlanır (Tandoğan 2021:217-21).

4.2.2.1) Beyaz Çarşamba Hareketi

28 Aralık 2017'de Vida Movahed'in kamusal alanda başörtü takma zorunluluğuna karşı başlattığı hareket yeni bir protesto türünü ortaya çıkarmıştır. Movahed, İran'ın en kalabalık caddelerinden birinde elektrik kutusunun üstüne çıkmış ve sopanın ucuna geçirdiği beyaz başörtüyü sallayarak bu eylemi gerçekleştirmiştir. Bu eylem, 2014 yılında muhalif Masih Alinejad tarafından bir facebook grubu çerçevesinde başlatılan Beyaz Çarşambalar Hareketi'nin devamı olmuştur. Alinejad'ın çağrısı üzerine kadınlar başörtüsüz fotoğraflarını bu gruba yüklemişlerdir. Protestoların devamı yine Alinejad'ın çağrısı üzerine kadınların her çarşamba günü beyaz başörtü takarak örtünme zorunluluğunu protesto etmeleriyle devam etmiştir. Bu hareketin ve eylemlerin eleştirilmesi ise rejim yanlılarının bu eylemlerin dış güçlerin kışkırtması ile yapıldığı argümanı çerçevesinde dönmüştür (Tandoğan 2021:222-25).

4.2.2.2) İnan'da İslami Feminizm

İslamî feminizm terimi, 1990'larda uluslararası literatüre ve gündeme girmiş olsa da geçmişini bu tarihlerden çok önceye getirmek mümkündür. *"İslami feminizm, birincil İslami kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar lehine yeniden okuması ve yorumlanması anlamına gelmektedir."*(Bora 2010:58). Diğer bir tanımlama ile; *"Müslüman kadınların dinî gelenekten uzak düşmeden ve hatta Kur'an-ı Kerim ve hadis gibi temel metinlere dayanarak İslam toplumunda kadının hâlihazırdaki konumunu sorgulamalarıdır."*(Başar 2020:4). İslami Feministlere göre İslam aslında gerçekten kadın haklarını yüceltmekte ve cinsiyetler arasında bir alt-üst ilişkisini içerisinde barındırmamaktadır. İnan'da bu yeniden yorum ve tefsir çalışmaları mollaların merkezi konumlarında bir sarsılma da meydana getirmiştir. Konunun bu açıdan ele alınması İnan Kadın Hareketi tarihinde mücadelenin ağırlıklı olarak sürdürülme aracı olarak görülen yayıncılık faaliyetleri ile gerçekleşmiş. Önceki bölümlerde örnek verilenlerden *"Kadın"* adlı dergi Kadın Hareketi'ni bu açıdan yönlendirmeye çalışmıştır. Yöntem olarak Kur'an'ın feminist bakış açısıyla yorumlanması benimsenmiş ve Rejim bu mücadeleyi yönlendirerek kullanmayı amaçlamıştır (Başar 2020:4-5; Bora 2010:57-59).

SONUÇ

Ülkedeki feodal ekonomik düzeni yıkıp sosyalist ekonomik düzeni inşa ederken bu yolla da toplumu modernleştirmeyi hedefleyen Sol Hareketler'den Meşrutiyet Devrimi'nin ardından daha emin bir şekilde bahsedilebilir. İnan'daki ilk Sosyalist İşçi hareketleri, İnanlı işçilerin iş için göç ettiği ve aynı zamanda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin de nüfuz alanı olan Güney Kafkasya'da, İnanlı Türk toplumu öncülüğünde başladı, gelişti ve İnan geneline yayıldı. Çeşitli başarısızlıklar, dâhili ve harici müdahalelerin ardından ise İnan'daki sol ve sosyalist hareket, Parti mücadelesinden sıyrılarak Tudeh gibi örgütlerden, Latin Amerika'daki gerilla mücadelesinden etkilenen Halkın Fedaileri Örgütü gibi toplulukların sürdürdüğü mücadele modeline dönüştü. 1979 Devriminden sonra ise bu mücadele rejimin baskıları ile sendikal mücadeleye dönüştü.

19. yüzyılın sonlarından itibaren İnanlı kadınlar milli ve ekonomik sebeplerle toplumsal hareketlere katılım göstermiş, eylemlere katılmışlardır. Devrim öncesinde başörtüsüne geri kalmışlığın, modernite karşıtlığının bir simgesi ve bir tür baskı aracı olarak görülmesi

sebebiyle karşı çıkmıştır. İslâm Devrimi sonrasında ise başörtüsüne karşı çıkanların temel motivasyonu bedenleri üzerinde söz sahibi olması gerekenin rejim değil beden sahibi olması gerektiği vurgusu ve geçmişte olduğu gibi başörtüsünün rejim tarafından bir baskı aracı olarak kullanılmasıydı.

Kadın Hareketi kuvvetli bir basın yayın damarına sahiptir. Mücadele geçmişi eşitlik, özgürlük ve bağımsızlık gibi 3 temel hedefle özetlenebilir fakat bu bir dönem yaşanırken diğer dönem daha karanlık bir hale dönüşmüştür. Bu ise İran siyasi hayatında bir sarmal halinde sürmüştür.

Bu iki siyasi hareket de hemen hemen benzer tarihlerde ortaya çıkmış ve gelişmiş. Kadın Hareketinin öncülüğünü ve bayraktarlığını Devrim'e kadar Marksist/Leninist'ler yapmıştır. Devrime giden süreçte zayıflayan sol damarla beraber kadın hareketinin etkisi de azalmış, Devrim'den sonra sol damarın kökü kurutulurken kadın mücadelesinin ana kaynakları da rejimin yönlendirmesiyle farklı bir yöne evrilmiştir ama yine de azınlıkta kalan kaynaklar çeşitli araçlarla mücadelesini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, Ender, ve Azam Ahmadi. 2020. "İRAN'DA SİYASİ PARTİLER". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8(23):268-84.

Başar, Umut. 2020. *İran'da İslami Feminizm Hareketi*.

Bora, Aksu. 2010. "Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri". *Sayı* 53:51-66.

Deniz, Didem, ve Nasır Niray. 2010. "İRAN İSLAM CUMHURİYETİ: TARİHİ, SİYASETİ VE DEMOKRASİSİ Nasır NİRAY * Didem DENİZ **". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 6(2).

Gündoğan, Ünal. 2011. "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme Iranian Islamic Revolution From Past to Present: A General Evaluation". *Mayıs* 3(29).

Mecra. 2022. "İran Komünistlerinin Hikâyesi: Tudeh". *Gzt.* Geliş tarihi 14 Ekim 2022 (<https://www.gzt.com/video/mecra/iran-komunistlerinin-hikyesi-tudeh-2185512>).

Sivrioğlu, Ulař Töre, ve Rahimullah Farzam. 2020. "İRAN TARİHİNDE 'UNUTULMUŐ' BİR SAYFA: İRAN (PERS) KOMÜNİST PARTİSİ (BOLŐEVİK) VE GİLAN SOVYETİ". *İran alıőmaları Dergisi*. doi: 10.33201/iranian.761550.

Tandoğan, Őeyma Merve. 2021. "İran'da Kadın Hareketleri: Beyaz arőamba Hareketi Örneđi". *İran alıőmaları Dergisi* 5(2):205-34. doi: 10.33201/iranian.982222.

Tulunay, Zeynep Meral. 2006. "İran Ve Mısır'da Kadın Hareketleri ". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Vaghefi, Sanam. 2017. "20. YÜZYILDA İRAN'DA SOSYALİST HAREKETLER VE SOL PARTİLER". İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, İSTANBUL.